

КЛАСИФІКАЦІЯ КЕРАМІКИ ВЕРХНЬОГО ПОТИССЯ ЕПОХИ ГАЛЬШТАТУ

Кінець епохи бронзи - початок ранньозалізного віку Західної, Центральної та Південно-Східної Європи визначається пам'ятками гальштатської культурно-історичної спільноти, яка виділена в два ареала: західний та східний. Значну частину східного ареалу займають старожитності, які отримали назву культури фракійського гальштату. Вона складається з цілого ряду окремих археологічних культур, розповсюджених в окремих природно-географічних регіонах (Свешніков, 1964, с.40-41; Крушельницька, 1976, с.25; Балагури, 2001, с.289).

Згідно відносної хронології пам'ятки цієї доби поділені на чотири ступені: HA - HD (Reinecke, 1965). Перші два (HA - HB) належать до пізньобронзового віку (1200 - 700 рр. до н.е.), а ступені HC - HD (700 - 450 рр. до н.е.) до ранньозалізного віку.

Гальштатська епоха характеризується подальшим розкладом родових відносин, консолідацією племен з створенням їх союзів (Балагури, Гранчак, 1973, с.330; Балагури, 2001, с.289). В цілому цей період визначається розвитком торгівельних зв'язків і економіки на основі металургії бронзи. На останніх етапах гальштатської доби розпочинається широке використання заліза, що відобразилося на можливостях у сфері виробництва життєво необхідних благ (Котигорошко, 2008, с.94).

У цей самий час відмічається поява в регіоні чужорідного населення, яке фіксується по комплексам ліпного посуду. Саме він, як найбільш масова категорія пам'яток, виступає одним з головних джерел для визначення етнокультурної приналежності населення та виявлення іншорідних впливів.

Однією з найбільш крупних гальштатських культурно-історичних спільнот являється культура Гава. Початковий етап її формування в регіоні Верхнього Потисся відноситься до XII ст. до н.е. (Horedt, 1966, р.16-17; Смирнова, 1973, с.176; 1976, с.26-31; Балагури, 2001, с.332) і саме з нею пов'язують зародження північнофракійського етносу. Хронологічні рамки культури визначаються XII - VIII ст. до н.е., що відповідає фазам HA - HB за П.Рейнеке (Reinecke, 1965).

Термін "культура Гава" вперше введено в наукову літературу угорською дослідницею А.Можоліч (Mozsolics, 1957, s.121). Початок систематичних досліджень старожитностей культури відноситься до другої половини XX ст. (Балагури, 1991, с.89). На даний час картографовано більше ста пам'яток. Це поселення, городища,

мегильники та одиничні поховання, скарби та знахідки бронзових речей (Балагури, 2001, с.289).

На початковому етапі населення культури Гава займало територію Верхнього Потисся (рис.1). Починаючи з X ст. до н.е. частина носіїв культури, через східні гірські карпатські перевали (Крушельницькая, 1979, с.307), проникла в Прикарпаття, в райони верхньої течії Дністра, де вони отримали назву Голіградська група Гавської культури (рис.1). Основою для їх виділення стала знахідка скарбу бронзових виробів з с.Голігради Тернопільської обл. (Іллінська, Тереножкін, 1971, с.26), а після того, цілого ряду поселень.

Порівняння керамічного матеріалу з посудом інших культур фракійського гальштату дало підставу вважати, що носії голіградської групи пам'яток були етнічно пов'язані з населенням Верхнього Потисся (Крушельницька, 1976, с.25). Г.І.Смірнова запропонувала об'єднати пам'ятки Прикарпаття та Верхнього Потисся під загальною назвою культура Гава-Голігради (Смирнова, 1973, с.167; 1976, с.18-34).

Дискусійним питанням і до сьогодні є походження культури. Одні науковці (Г.І.Смірнова, М.Русу, К.Горедт, Й.Паулік) висувають культуру Отомань на роль "пракультури" Гава (Смирнова, 1973, с.171; Балагури, 2001, с.315) і відкидають безпосередню роль у цьому процесі культури Станово (Сучью де Сус). Інші (С.Фолтіні, Т.Кеменцеї, А.Можоліч) вважають, що носіями культури Гава було місцеве населення пізнього періоду культур Піліні, Отомань і групи Беркес-Демечер культури Станово. Крім цього, відмічають і вплив культур курганних поховань (пізня фаза) та полів урнових поховань, що відобразилося на сприйнятті окремих елементів матеріальної культури (Балагури, 1991, с.104; 2001, с.315).

Е.А.Балагурі, виходячи з аналізу нових матеріалів, зробив висновки про переростання ряду елементів культури Станово на наступному етапі розвитку в елементи культури Гава, що відображається у подальшому використанні певних форм посуду, методів їх орнаментатії та обряду поховань. Це дало підставу припустити, що культура Гава утворилась у результаті синкретичних явищ місцевих культурних елементів та чужорідних (Піліні, Отомань фази III, Станово), характерних для Тисо-Дунайського басейну (Балагури, 1991, с.104-105; 2001, с.317).

В результаті багаторічних досліджень пам'яток культури Гава зібрана значна кількість речового матеріалу, з якого більшу частину складає кераміка. Техніка її виготовлення стрічкова. Подібний спосіб формування посуду був широко розповсюджений в домашньому керамічному виробництві, для якого характерне виробництво як простих, так і складних форм (Семенов, Коробкова, 1983; с.201). До глиняної маси додавався шамот, пісок, рідше жорства. Ці домішки надавали глині

додаткових корисних властивостей. Зокрема, посуд не деформувався та збільшувалася вогнетривкість виробів (Бобринский, 1978, с. 90).

За технологією виготовлення та призначенням посуд поділяється на дві підгрупи: кухонний (підгрупа А) і столовий (підгрупа Б).

Підгрупа А. Посуд цієї підгрупи відносно поганої якості та великого розміру. Його характерна особливість - світло-коричневий чи охристий колір (Балагури, 2001, с.303). Випал добрий, але не рівномірний. Основна форма - горщики. Більшість з них прикрашалися шишкоподібними виступами-упорами, які розміщувались під вінчиком. Інша особливість цього посуду - сліди розчосів від соломи чи трави. Традиція наносити подібні розчоси була запозичена від попередніх культур регіону. Ця кераміка широко використовувалася на ранньому етапі культури, але вже в класичний період (X - VIII ст. до н.е.) застосовується рідко (Балагури, 2001, с.311).

Горщики. По своїм параметрам, а конкретно, по формі вінчика і тулуба виділяються в три основні типи.

Тип I. Горщики з ледь виділеним вінчиком, тулуб конічно звужується до дна або трохи випуклий. В верхній частині прикрашені невеликими шишкоподібними виступами. Діаметр вінчика (D) - 18-35 см; діаметр дна (d) - 9-13 см; висота (H) - 20-42 см (рис.2, 1-3). Цей тип горщиків є найбільш поширеним в керамічних комплексах культури як Верхнього Потисся, так і в Прикарпатті (Смирнова, 1969, рис.7, 2; Крушельницька, 1976, рис.10, 8; рис.11, 1-5, 8-9).

До цього типу, як варіант, віднесемо горщики з хвилястим вінчиком під яким присутні невеликі виступи. Поверхня, в більшості випадках, покрита розчосами. D - 14-20 см; d - 8-11 см; H - 16-21,5 см (рис.2, 4). Горщики цього варіанта відомі по керамічних комплексах поселень Сомотор та Лекинца де Муреш (Čaplovič, Čašaj, Olexa, 1977, s.92, obr.39, 2; Demeterová, 1986, tab.V, 6; Paulik, 1968, obr.6, 1,10) і могильника в Сопоті на Прикарпатті (Крушельницька, 1976, рис.11, 2; Крушельницкая, 1979, таб.IV, 4).

Тип II. Стрункі горщики з плавно відігнутих вінчиком і виділеним горлом. Тулуб слабоовальний, його найбільше розширення припадає на верхню частину посудини. D - 14-27 см; d - 7-18 см; H - 17-37 см (рис.2, 5).

Тип III. Горщики джжкоподібної форми. На території Верхнього Потисся представлені фрагментарно (Marta, 2009, pl.6, 11; 62, 8). Цілий горщик такої форми відомий з поселення голіградської групи в Залісках. D - 8 см; d - 5,5 см; H - 9 см (рис.2, 6) (Крушельницька, 1976, рис.10, 16).

Підгрупа Б. Посуд кращої якості виготовлення у порівнянні з кухонним. По функціональному призначенню відноситься до столового посуду. Глиняне тісто добре відмучене з домішками дрібного шамоту і ліску. Випал добрий. Зовнішня поверхня загладжувалася чи лискувалася

чорним, рідше коричневим кольором. Останнє ущільнювало поверхню виробів та надавало їм більш естетичного вигляду (Семёнов, Коробкова, 1983, с.208). Внутрішня поверхня лискованих посудин червоно-рожева, що є однією із виразних особливостей кераміки культури (Смирнова, 1966, с.400).

Ця підгрупа представлена широким асортиментом. До неї зараховані: корчаги-амфори, вази, миски, черпаки, горщики.

Корчаги-амфори. Виділяються в чотири типи.

Тип I. Корчаги з високим горлом зазвичай прикрашене горизонтальними канелюрами і конічно звужується до добре відігнутого вінчика. Тулуб випуклий з найбільшим розширенням в нижній третині. В більшості випадках на плечиках корчаг присутні рогоподібні виступи. Вони видавлювались із середини і прикрашалися канелюрами, які утворювали концентричні півкола. Інколи канелюрами прикрашалася шийка та найбільше розширення тулуба. D - 13-39 см; d - 7-20 см; H - 17-95 см (рис.3, 1-3).

Традиція виробництва подібних амфор запозичується населенням культури Гава від носіїв попередніх культур регіону (Кеменцеи, 1986, с.122). Їх ще прийнято називати урнами псевдовілланова, так як мають близькі аналогії в ранніх урнах Італії типа Вілланова (Балагури, 2001, с.33). Однак, культура Гава створила свої варіанти, які стають її характерною ознакою. На протязі всього існування культури корчаги поступово видозмінюються (Paulik, 1968, s.12-20; Кеменцеи, 1986, с.122).

Тип II. З плавно відігнутим вінчиком, високою шийкою та випуклим, приземистим тулубом. Дно вузьке. D - 12-26 см; d - 8,5-15 см; H - 28-47 см (рис.3, 4-5).

Як і корчаги першого типу генетично походять від посуду носіїв культур середньої бронзи. Змінюється форма шийки. Для раннього етапу культури Гава було характерне циліндричне горло. В класичний етап культури (X - VIII ст. до н.е.) воно стає воронкоподібним (Балагури, 2001, с.311). Даний тип корчаг зустрічається на переважній більшості пам'яток культури, в тому числі і на поселеннях: Сомотор (Čaplovič, Gašaj, Olexa, 1977, s.92, obr.39,3; Demeterová, 1986, Tab.II, 6; V, 8), Тисашварі (Кеменцеи, 1986, рис.41, 12), Динтешті (Марта, 2007, рис.1, 2), Саретел, Речі, Шинкраєні (Paulik, 1968, obr.7, 1-2,4).

Тип III. Це посудини з добро відігнути вінчиком і високим горлом, яке чітко відокремлене від випуклого тулуба і конічно звужується до дна. Плечики прикрашені вертикальними канелюрами, інколи на них присутнє вушко. D - 5,6-13 см; d - 4,3-9 см; H - 10,8-21 см (рис.3, 6). Такі амфори відомі з області Саболич та Ніредьгази (Кеменцеи, 1986, рис.41, 15-16). Можна вважати, що вони походять від культури полів поховальних урн, а

більш конкретно з локальної групи Вал (Кеменцеи, 1986, рис.20, 26-27,30,33-34).

Тип IV. Це широкогорлий посуд з плавно відігнутиим вінчиком. Тулуб округлої форми з найбільшим розширенням в центральній частині. На плечиках присутні невеликі округлі ручки. Дно вузьке. D - 17-20 см; d - 7-7,5 см; H - 18-25 см (рис.3, 9).

Такі посудини відомі на пам'ятках станівської культури (Потушняк, 1958, с.86-89, таб.ЛІ, 1-5; Балагури, 2001, рис.75, 1,3). Подібні амфори присутні і на пам'ятках лужицької культури Словаччини (Porubský, 1958, tab.I, 3,14; tab.II, 2; Furmánek, 1970, obr.5, 1; obr.6, 2,3; Veliáčik, 1991, abb.36, 1-6,10,12-15; Točík, Vladár, 1971, obr.33).

Вази. Характеризуються плавно відігнутиим вінчиком, який оздоблювався чотирма або п'ятьма пелюстковими виступами. Шийка чітко виділяється від плечиків. Тулуб приземистий і випуклий. Діаметр вінчика більший за висоту посудини. При оздобленні використовувалися канелюри, хвилясті лінії, півкола і невеликі соскоподібні виступи D - 13-37 см; d - 5,5-8,5 см; H - 9-27,5 см (рис.3, 7-8).

Аналогічний посуд досить часто зустрічається в керамічних комплексах пам'яток культури Гава (Paulik, 1968, obr.6; Балагури, 1972, таб.Х, 2; Demeterová, 1986, Tab.V, 5,9; VI, 19; Кеменцеи, 1986, рис.43, 2-3; Крушельницька, 1976, рис.9, 1; János, 1999, tab.VII, IX,8) і генетично пов'язані з керамічними комплексами південної частини Карпатського басейну (Paulik, 1968, s.26; Кеменцеи, 1986, с.122; Demeterová, 1986, s.103). На думку ряду науковців, сосуди з пелюстковими виступами є архаїчним типом посудом культури Гава (Смирнова, 1973, с.171; Балагури, 2001, с.309). В подальшому вази такого типу зникають.

Миски. Одна з найпоширеніших форм посуду. Більшість з них по краю вінчика прикрашені канелюрами, дрібними насічками чи круговими лініями, рідше шишкоподібними виступами. Загалом нараховується 14 варіантів орнаменту (Балагури, 2001, с.311). По профілю посудини можна виділити в п'ять основних типів.

Тип I. Конічні миски з не виділеним вінчиком. D - 19-25 см; d - 3,5-8 см; H - 5,5-9 см (рис.3, 10-11).

Тип II. Широкогорлі миски із загнутим до середини вінчиком і конічним тулубом. На місці найбільшого розширення інколи присутні невеликі шишкоподібні виступи або невеликі ручки. D - 9,5-22,5 см; d - 3,5-8,5 см; H - 4-8 см (рис.3, 12-13).

Тип III. Миски конічної форми. Вінчик оздоблений пелюстковими виступами. Дно вузьке. D - 19-42 см; d - 10-11 см; H - 12-4 см (рис.3, 14).

Тип IV. Миски з вінчиком відігнутий на зовні і прикрашений пелюстковими виступами. Плечики чітко виділені, від яких тулуб конічно звужується до дна. D - 13-30 см; d - 5,5-9,5 см; H - 9-14,5см (рис.3, 15).

Тип V. Миски з плавно відігнутиим вінчиком, чітко підкресленими плечиками і напівсферичним тулубом. D - 16,5 см; H - 5 см (рис.3, 16).

Черпаки. По своїй профіліровці виділяються в чотири основні типи.

Тип I. Конічні черпаки з петлеподібною ручкою, яка кріпилася до вінчика і середньої частини тулуба. Внутрішня поверхня інколи оздоблена рядом паралельних канелюр. D - 8-21 см; d - 5-9 см; H - 6,5-9 см (рис.3, 17-18).

Тип II. Це черпаки з невіділеним вінчиком і напівсферичним тулубом та великою петлеподібною ручкою. D - 13-19,5 см; H - 6-9 см (рис.3, 19).

Тип III. Біконічні черпаки з плавно відігнутиим вінчиком. Плечики виражені. Ручка петлеподібна, кріпилась у вінчика і перелому тулуба, високо виступає над устям. D - 9-14 см; d - 5-5,5 см; H - 5-9 см. Виділяється два варіанта.

Варіант А. Черпаки з конічним тулубом (рис.3, 21).

Варіант Б. Приземисті посудини з випуклим тулубом і декором на верхній частині корпусу (рис.3, 20).

Тип IV. Черпаки з плавно відігнутиим вінчиком і чітко підкресленими плечиками. Нижня частина тулуба з більш чи менш вираженою овальністю. Ручка петлеподібна, високо виступає над устям. Інколи внутрішня поверхня прикрашена дугоподібними та кільцевими лініями, які складають характерний орнамент для подібних посудів лужицької культури. D - 8,5-9 см; d - 2-3 см; H - 3,5-4 см (рис.3, 22-23) Аналогічні черпаки зустрічаються на пам'ятках лужицької культури (Porubský, 1958, tab.II, 8,10; Veliáčik, 1991, abb.38, 1,3,4,6).

Горщики. По профілю виділяються три основні типи.

Тип I. Горщики біконічної форми. Інколи в верхній частині тулуба оздоблені невеликими ручками. Горло добре відкрите, дно широке або вузьке. D - 12-14 см; d - 5-11 см; H - 14,5-23 см (рис.2, 8-9).

Тип II. Горщики з коротким плавно відігнутиим вінчиком. Горло прикрашене горизонтальними врізними лініями і оздоблене невеликими округлими ручками. Тулуб слабоовальний, дно вузьке. D - 18 см; d - 7 см; H - 23 см (рис.2, 7). Аналогічний горщик присутній в лужицькому похованні 15 в Партизанському в Словаччині (Porubský, 1958, tab.IV, 1).

Тип III. Широкогорлі конічні горщики з вузьким дном. В верхній частині розміщуються невеликі округлі ручки. D - 11,5-22 см; d - 6-11 см; H - 13-24 см (рис.2, 10).

Даний тип горщиків зустрічається на багатьох пам'ятках культури Гава. Зокрема: Шебастовцях, Борші (Demeterová, 1986, tab.I, 11; tab.III, 6), Тактабаї (Кеменцеи, 1986, рис.43, 6), Залісках (Крушельницька, 1976, рис.10, 10), Магалі (Смирнова, 1957, рис.37). Зазначимо, що такий посуд зустрічається і серед кераміки культури Киятице (Кеменцеи, 1986, рис.38,

19), де з'являється під впливом лужицької культури Словаччини (Budinsky-Krička, 1976, s.128).

Крім перерахованих вище форм зустрічаються невеликі вазочки на пустотілій ніжці. Вони складають незначну групу кераміки (рис.3, 24-25). Подібний посуд Т.Кеменцеї вважає суто гавським, який виник не під впливом попередніх місцевих культур, а є “продуктом” культури Гава (Кеменцеї, 1986, с.122; рис.3-5). Ймовірно в господарстві вони не використовувались, а призначались для проведення ритуалів. Їх поява підноситься до класичної фази культури (X - VIII ст. до н.е.) (Балагури, 2001, с.307, 311).

Підсумовуючи огляд керамічного комплексу пам'яток культури Гава підмітимо, що посуд має широкі аналогії на пам'ятках раннього гальштату Карпато-Дунайського ареалу.

У IX ст. до н.е. стабільність в регіоні порушується прибулими, чужорідними племенами. Їх присутність, в першу чергу, фіксується по колекціям кераміки домашнього виробництва. Складається конфліктна ситуація, що приводить до створення ряду городищ культури Гава (Смирнова, 1966, с.406; Балагури, 2001, 319; Прохненко, 1999, с.74). З півночі просуваються племена лужицької культури, з заходу - племена культури полів поховання (Балагури, 1972, с.66; 1991, с.105, Кухаренко, 1969, с.72), з південного сходу - кіммерійці (Балагури, 1991, с.105; Котигорошко, 2008, с.98). В результаті в кінці IX ст. до н.е. культура Гава припиняє своє існування на основній території, крім Верхнього Потисся, де вона збереглася до VIII - VII ст. до н.е. (Кобаль, 1992, с.174; Попович, 2002, с.73-90).

Даний культурно-хронологічний горизонт прийнято називати Гава III, чи передкуштановицький. По відносній хронології він відповідає ступені НВ₃ - НС (Попович, 2002, с.73).

Пам'ятки цього горизонту представлені невеликою кількістю, що скоріш за все пов'язано з міграційними процесами, які проходили наприкінці бронзового віку. (Mirošajová, 1987, s.142; Котигорошко, 2008, с.102).

Поселення відомі, в основному, за підйомним матеріалом. Незначні розкопачні роботи проводилися лише в окремих пунктах, зокрема, на поселенні Ужгород-Горяни, яке відкрите і частково досліджене в 1975 р. в ур.Загумени (Пеняк, Попович, Потушняк, с.1976, 376-377). Тут на ділянці загальною площею 400 кв. м було виявлено залишки наземної споруди. Керамічний матеріал складався з кухонного і столового посуду гавського типу, але реконструкції не підлягає із-за своєї фрагментарності (Попович, 2002, рис.5; 6).

Під час археологічних робіт на окраїні с. Чорнотисово (Виноградівський район) виявлена напівземлянка зі значним керамічним

комплексом і скарбом із конусів (Балагури, 1981, с.227). Добротні матеріали отримані в період розкопок на Сомоторській горі, де виявлено цілий ряд об'єктів Гавської культури (Pastor, 1958).

Цей горизонт досить добре представлений одиничними похованнями Тибави, Вояни, Лучок, Краловського Хлнца (Budinský-Krička, 1976, s.119-149), Хуста (Попович, 1996, с.212-213), Земплінських Копчан (Demeterová, 1983), Королева (Котигорошко, 2008, с.103) та могильниками: Великий Березний (Потушняк, 1958, с.128-131), Войнати́на (Budinský-Krička, 1976), Саболчверешморт (Bóna, 1986, old.40).

У зв'язку з обмеженістю польових досліджень пам'яток цього горизонту більшість посуду представлена уламками і не піддається реконструкції. Значна частина цілих посудин, які піддаються гіпнологізації, відомі по похованням, що дозволяє їй в першу чергу залучити для проведення аналізу керамічної продукції населення регіону вказаного періоду.

В залежності від технології виробництва посуд передкуштановицького горизонту поділяється на дві підгрупи.

Підгрупа А. Посуд кухонного призначення вироблявся з домішками жорстви та шамоту, колір від світло до темно-коричневого чи червонуватого. З декоративних прийомів використовувалися наліпні виступи-упори, які розміщувалися під вінчиком, рідко зустрічаються розкоси від трави чи соломи. Подібна традиція була значно поширена у носіїв культури Гава. Кераміка цієї підгрупи представлена однією формою - горщиками, які по профілюванню виділяються в чотири типи.

Тип I. Це горщики струнких пропорцій з невираженим вінчиком, горло широке. Тулуб ледь випуклий, конічно звужується до дна. D - 14-26 см; d - 8,5-12 см; H - 14-33 см (рис.4, 1-2).

Даний тип горщиків є одним з найпоширеніших форм посуду і присутній на більшості пам'яток: Сомотор (Miroššayová, 1987, tab.X, 17), з поселення біля с.Тишів (Попович, 2002, с.76; рис.2, 1), з поховань в Лучках (Miroššayová, 1987, tab.IV, 5), Войнати́ни (Budinský-Krička, 1976, tab.II, 1; tab.III, 7,9), Великого Березного (Потушняк, 1958, табл. LXVIII, 3; Budinský-Krička, 1976, obr.13, 4).

Тип II. Стрункі горщики з плавно відігнутих вінчиком і вираженим горлом. Тулуб слабо овальний з найбільшим розширенням в центральній частині. D - 20 см; d - 9 см; H - 38 см (рис.4, 3). Один з таких горщиків відомий з поховання в Тибаві. На його дні зроблений отвір (Budinský-Krička, 1976, obr.8), що є характерною рисою лужицької культури.

Тип III. Приземисті горщики джжкоподібної форми з широким устям. Виділяються два варіанти.

Варіант А. Горщики з не виділеним вінчиком. D - 11-18,1 см; d - 9,5-11 см; H - 10,5-20,7 см. (рис.4, 4). Один з цілих горщиків відомий по комплексу поховання 38 з Войнатини (Budinský-Krička, 1976, tab.VIII,7).

Варіант Б. З виділеним і плавно відігнутиим вінчиком D - 24,4-31 см; d - 13 см; H - 27,5-31 см (рис.4, 5).

Підгрупа Б. Складається з столового посуду з більш широким асортиментом: амфори, миски, черпаки, горщики. Виготовлені з ретельно обробленого глиняного тіста. Випал достатній. Колір коричневий, сірий чи рожевий, поверхня заглажена чи покривалася лискуванням. З домішок зазвичай використовувався пісок.

Амфори. Посуд з плавно відігнутиим вінчиком і воронкоподібним горлом. Плечики чітко підкреслені, тулуб випуклий, оздоблений пластичними ребрами. Дно вузьке. D - 27 см; d - 11 см; H - 34 см (рис.4, 6). Одна з цілих амфор відома по керамічному комплексу поселення на Сомоторській горі (Migoššayová, 1987, s.115; tab.X,19).

Миски. По своїм пропорціям виділяються в два типи.

Тип I. Конічні миски приземистої форми з не виділеним вінчиком та широким горлом і вузьким дном. D - 19-25 см; d - 3,5-8 см; H - 5,5-9 см (рис.4, 7).

Тип II. Від попереднього відрізняється загнутим в середину вінчиком. На місці найбільшого розширення інколи присутні невеликі шишкоподібні виступи. D - 9,5 см; d - 3,5-8,5 см; H - 4-8 см (рис.4, 8).

Зазначимо, що крім вище наведених типів, зустрічаються фрагменти мисок, які мають пелюсткові виступи на вінчику, однак реконструкції не піддаються (Попович, 2002, с.77; рис.6, 12).

Черпаки. Представлені невеликою групою посуду, в основному фрагментарного. З відомих екземплярів, що підлягають типологічному аналізу, можна виділити три типи.

Тип I. Конічні черпаки з не виділеним вінчиком, ручка петлеподібна, висока. D - 8,6-11,6 см; d - 4,3-7 см; H - 7,1-10 см (рис.4, 9-10). Відомі по поховальним комплексам Войнатини та Воян (Budinský-Krička, 1976, obr.9, 2.4; tab.VIII, 2).

Тип II. Черпаки напівсферичної форми з невеликою заокругленою ручкою, яка трохи виступає над вінчиком. Один з таких черпаків відомий на поселенні в Горянах (Попович, 2002, рис.5, 5). D - 10 см; H - 7 см (рис.4, 11).

Тип III. Черпаки з плавно відігнутиим вінчиком, високим горлом і напівсферичним тулубом. Плечики чітко виділені. Ручка велика, петлеподібна, високо виступає над устям. D - 9,8-12 см; d - 4 см; H - 5-6,5 см (рис.4, 12). Представлені в комплексі поховання 50 у Войнатині (Budinský-Krička, 1976, tab.IX, 1) та поховання у Великому Березному (Потушняк, 1958, с.130; таб.LXIX, 5; Budinský-Krička, 1976, obr.13, 3).

Присутність таких черпаків, судячи з аналогій, є впливом лужицької культури, де вони широко побутували.

Горщики. Поверхня їх заглажена чи чорнолискована. По своїм параметрам виділяються в три типи.

Тип I. Горщики біконічної форми з невиділеним вінчиком. D - 18-19 см; d - 9-10,5 см; H - 20-22,7 см (рис.4, 13).

Тип II. Посудина з невиділеним вінчиком, високою шийкою та округлим тулубом. На плечиках присутні невеликі округлі ручки. D - 17 см; d - 9,5 см; H - 24,5 см (рис.4, 14). Одна з таких посудин з отвором на дні відома по комплексу поховання з Великого Березного (Потушняк, 1958, с.129; таб.LXVIII, 1). Отвір, як вказувалось вище, є характерною ознакою лужицької культури.

Тип III. Порівняно струнких пропорцій. Вінчик вертикальний, плечики не виділені, тулуб ледь овальний. По горлу нанеслися різні горизонтальні лінії та прикріплювалися невеликі ручки. Найбільше розширення тулуба припадає на нижню половину корпусу. D - 18 см; d - 7 см; H - 23 (рис.4, 15). Аналогічний горщик присутній в похованні 19 некрополя лужицької культури в Партизанському (Porubský, 1958, tab.IV, 1).

Наступний культурно-хронологічний горизонт - середина VI - IV ст. до н.е. (за відносною хронологією відповідає ступеням HC - HD по П.Рейнеке) і характеризується зміною політичної ситуації в Карпатському ареалі, що було пов'язано з проникненням у середині VI ст. до н.е. скіфів із сходу. З їх приходом у Трансільванії формується скіфська культура Чумбруд (Vasiliev, 1980), носіїв якої пов'язують з агафірсами Геродота (IV, 48), та культура Сентеш-Векерзуг в Альфельді (Vulpe, 1970, s.165-182), яку ототожнюють з племенами сегиннів (Геродот, V, 9) (рис.5).

Про вплив скіфських культур на племена регіону існують різні думки серед науковців, однак, вони одноставні у тому, що населення Верхнього Потисся відносилось до північнофракійської етнічної спільноти (Котигорошко, 2008, с.105).

В цей час у регіон формуються дві споріднені культурні групи: Куштановицька та Саніслеу-Нір. Перша займала правобережжя р.Тиси (рис.5). Свою назву культура отримала по с. Куштановиця Мукачівського району, де в 1929-1931 рр. проводилися розкопки курганного могильника (Věhm, Jankovich, 1936). Більш масштабні дослідження куштановицьких пам'яток проходили в другій половині XX століття, але тільки 70-х роках були виявлені поселення (Балагури, 1975, с.271; Попович, 1986, с.191). На сьогоднішній день зафіксовано і частково досліджено 20 поселень та досліджено 135 курганів (Попович, 2006, с.21-25).

Домінуюча більшість курганних могильників куштановицької культури зосереджена на території східної частини регіону. У зв'язку з

цим залишається дискусійним питання про входження, до цієї культури східнословачьких пам'яток пізнього гальштату. На думку Е.Мірошшайової (1986, с.214; 1987, с.144) і П.Юречка (1983, с.428) є сумнівним їх зарахування до кола куштановицьких старожитностей.

На сьогодні на території Східної Словаччини відомі два поховання біля Михайлівців (Miroššayová, 1987, с.144) з значним керамічним матеріалом. Однак, Е.Мірошшайова заперечує наявність курганних насипів, а З.Чілінська, дослідниця поховань, вважає що земляні насипи існували (Čilinska, 1959, с.79-80).

Проти приналежності поховань до куштановицької культури Е.Мірошшайова висунула два основних положення: відсутність земляних насипів та наявність значної кількості кружальної кераміки, що не характерне для куштановицької культури (Мірошшайова, 1986, с.212). Однак, якщо кружальний посуд дійсно складає мізерну частину поховальних комплексів культури, то на поселеннях Закарпаття виявлено досить значна його кількість (Попович, 2006, с.15).

Таким чином, припущення І.І.Поповича (2006, с.16) та В.Г.Котигорошка (2008, с.104) про те, що Східна Словаччина входить до області поширення куштановицької культури, є не безпідставним.

На території Північно-Східної Угорщини теж наявні куштановицькі пам'ятки, зокрема кургани в Тарпі (Bóna, 1986, old.42).

Друга культурна група - Саніслеу-Нір, зосереджена на лівобережжі р.Тиси (рис.5). До неї зараховані пам'ятки Північно-Західної Румунії пізньогальштатського періоду - початку латену (НД – LT B2), які в основному представлені ґрунтовими могильниками. Найбільш досліджений з них Саніслеу II (Németi, 1982; 1984). До цієї культурної групи відносяться і старожитності скіфського часу Північно-Східної Угорщини, а саме ґрунтовий могильник у Петнехазі (Bottyan, 1955) та окремі поховання (Bóna, 1986, old.42-43). Щодо поселень, то вони відомі виключно по підйомному матеріалу (Котигорошко, 2008, с.105).

Відмінність між цими двома культурними групами полягає у типах могильників (курганні, ґрунтові) і в окремих деталях поховання, що пов'язано, ймовірно, з племінними особливостями (Котигорошко, 2003, с.26; 2008, с.114). Ще одна відмінність, що для групи Саніслеу-Нір, особливо для Північно-Східної Угорщини, характерним є більш значна кількість металевих виробів і кружального сіроглиняного посуду, у порівнянні з куштановицькою. Однак, домінуючий речовий інвентар представлений керамікою, яка в більшості є однаковою для цих двох культурних груп. Відзначається вона великою різноманітністю форм і представлена ліпним і, в меншій мірі, кружальним посудом. Більша частина цілих посудин походить з поховань, через що вона, в першу чергу, залучається для проведення типологічного аналізу.

Ліпний посуд, у порівнянні з попередньою добою, представлений значно більшим асортиментом. В залежності від технології виготовлення і функціонального призначення виділяється дві підгрупи посуду: кухонний (підгрупа А) та столовий (підгрупа Б).

Підгрупа А. Глиняне тісто з домішками жорстви, шамоту чи крупнозернистого піску. Випал нерівномірний, колір від світло до темно-коричневого. З орнаментацийних прийомів зазвичай використовувалися шишкоподібні виступи. Характерним для посуду цієї підгрупи стають горщики з наліпним валиком і пальцевими защипами на ньому. Такий орнамент стає традиційним для фракійського керамічного комплексу і в подальшому він набуває широкого розповсюдження та різноманітних форм і мотивів, які широко представлені пізніше, на посуді дакійської культури (Crişan, 1969, pl.CV-CVI; Котигорошко, 2004, с.174, 182).

Появу горщиків з таким орнаментом пов'язують з впливом скіфської культури західноподільського регіону (Смирнова, Бернякович, 1965, с.99-100; Пеняк, 2007, с.54). Хоча, зазначимо, що горщики таких форм і з такою орнаментациєю відомі в регіоні ще з доби середньої бронзи (Балагури, 2001, рис.40. 1-2, 4,12). Такі ж форми горщиків широко використовувалися і у ранньому гальштаті, що вище вже зазначалось. І.І.Попович припустив, що ці форми та орнамент є не локальними особливостями чи результатом змішання окремих племінних груп, а проявом єдиних стильових особливостей у керамічному виробництві на етнічно споріднених територіях (Попович, 2006, с.63).

В основному, посуд цієї підгрупи представлений горщиками, в меншій кількості сковорідками та корчагами. Горщики в залежності від профілювання можна виділити в п'ять основних типів.

Тип I. Широкогорлі горщики з конічною формою корпусу. D - 12,5-20 см; d - 8-10 см; H - 13-27,5 см (рис.6, 1-4). Серед цього типу виділяються два варіанти:

Варіант А. Горщики з невиділеним вінчиком (рис.6, 1-3).

Варіант Б. З плавно відігнутих вінчиком (рис.6, 4).

Тип II. Стрункі горщики з плавно відігнутих вінчиком. Тулуб слабо овальний з максимальним розширенням в центральній частині. Горло прикрашене наліпним валиком. D - 10-18 см; d - 7-13 см; H - 14-28 см (рис.6, 5).

Тип III. Горщики з приземистою, діжкоподібною формою та невиділеним вінчиком. D - 12-18 см; d - 9-13 см; H - 15-33 см (рис.6, 6-8).

Тип IV. Невеликі приземисті горщики з плавно відігнутих вінчиком. Тулуб овальної форми з найбільшим розширенням в середній частині корпусу. D - 11-19 см; d - 8-14 см; H - 12-25 см (рис.6, 9-10).

Всі ці типи продовжують традиції попереднього часу. Новим є широке використання наліпного валика з пальцевими защипами, що вже

више відмічалось. До речі, подібний орнамент присутній не на всіх горщиках вказаних типів.

Тип V. Приземисті горщики з ледь відігнутих вінчиком і округлим тулубом. Найбільше розширення припадає на нижню половину корпусу. D - 8-18 см; d - 5-13,5 см; H - 10,5-25,2 см (рис.6, 11).

Горщики цього типу з'являються в керамічних комплексах куштановицької культури (Котигорошко, 1991, рис.17, 3; Попович, 2006, рис.38, 3). Зазначимо, що в цей час, при їх оздобленні, використовувався тільки шишкоподібний орнамент, а виробництво продовжується і в подальшому, до I ст. н.е. (Kotigoroško, 1995, fig.31, 8-10; 43, 23-25; Мойжес, 2008, с.16, рис.1, 23-25).

Корчаги. Представлені однією формою, яка по профілю відповідає горщикам III типу. Фрагменти такої корчаги відомі з поселення IV ст. до н.е. в Стретавці (Mirošajová, 1979, obr.9, 7). Орнаментована вона шліпним валиком з пальцевими зачіпами. Приблизна її висота була 55 см, діаметр вінчика біля 40 см (рис.6, 17). В подальшому корчаги подібного профілювання стають поширеними і виробляються до дикійської культури включно (Котигорошко, 2004, рис.2, 1-5; Мойжес, 2008, с.17; рис.1, 30-32).

Наступна форма, яка досить часто зустрічається на пам'ятках куштановицької культури представлена сковорідками, які по своїм формам виділяються в два типи.

Тип I. Бортик вертикальний, дно плоске. D - 20 см; d - 20 см; H - 4,5 см (рис.6, 12).

Тип II. Корпус конічний, дно горизонтальне. D - 13,5-16 см; d - 10-12 см; H - 2,5-5 см (рис.6, 13).

Піали. З овальним корпусом яке плавно переходить до не виділеного дна. D - 10-13 см; H - 1,5-6,5 см (рис.6, 14-16).

Підгрупа Б. Посуд столового призначення більш дбайливого виготовлення. Поверхня заглажена чи лискована, внутрішня світло-коричнева чи рожево-коричнева. Однак, у технології виготовлення, у порівнянні з попереднім періодом, відмічаються зміни, що проявляється у значному зменшенні використання канелюрного орнаменту, погіршення лискування та потовщення стінок посудин (Попович, 2006, с.33).

Асортимент підгрупи Б значно ширший і представлений такими основними формами: корчаги-амфори, миски, вази, глечики, черпаки та горщики.

Корчаги-амфори. Виділяються чотири основні типи:

Тип I. Корчаги з високою конічною шийкою і коротким, плавно відігнутих вінчиком. Плечики чітко підкреслені. Тулуб випуклий з найбільшим розширенням в нижній частині корпусу. D - 20,5 см; d - 15 см; H - 36 см (рис.7, 1).

Прикладом виступає корчага з кургану 1 (“Погана діва”) куштановицької культури біля с.Невицьке (Попович, 1985, рис.8, 1). Можна вважати, що її прототипом є гавські амфори. На відміну від них, тут відсутні шишкоподібні виступи та чисельні канелюри.

Тип II. Посудини з чітким біконічним тулубом, у яких максимальне розширення припадає на нижню половину корпусу. На місці його найбільшого розширення зазвичай присутні невеликі виступи-упори. Вінчик невеликий, плавно відігнутий. D - 12-20 см; d - 7-11 см; H - 21-31 см (рис.7, 2).

На пам'ятках сер. VI - IV ст. до н.е. вони є досить поширеним типом корчаг: Білки (Попович, 2006, рис.18, 3), Куштановиця (Böhm, Jančovič, 1936, tab.XX, 5), Саніслеу II (Németi, 1982, abb.15, 1; abb.16, 20), Сомотор, Лічартовець (Miroššayová, 1987, tab.X, 15; XII, 21), Чечейовці (Miroššayová, 1994, tab.III, 15; VII, 10; X, 19).

Тип III. Корчага з вузьким горлом і плавно відігнутим вінчиком. Тулуб опуклободий, максимальне розширення припадає на нижню частину тулуба, де зазвичай присутні невеликі шишкоподібні виступи. D - 11-23,5 см; d - 7-16 см; H - 19-37,5 см (рис.7, 3).

Тип IV. Посуд біконічної форми з високою шийкою у вигляді раструба. Дно вузьке. Один із цілих екземплярів відомий по комплексу кургану 1 могильника Жорнина (Popovich, 1997, pl.V, 5; Попович, 2006, рис.27, 5). Його тулуб прикрашений врізними лініями трикутної форми. D - 17,5 см; d - 8,5 см; H - 28 см (рис.7, 4). Подібна посудина присутня в похованні 1 могильника Саніслеу II (Németi, 1982, abb.5, 5).

Всі вище перераховані корчаги виступають пізніми варіантами гавських корчаг-амфор. На це вказує збереження пропорцій, склад тіста та колір посуду (зовнішня чорнолискована, внутрішня коричнево-рожева) (Попович, 2006, с.62).

Миски. Одна з розповсюджених форм посуду епохи гальштата. По своїм пропорціям виділяються в п'ять типів.

Тип I. Приземисті, широкогорлі миски конічної форми з ледь виділеним вінчиком. D - 14-30 см; d - 4-6 см; H - 4-14 см (рис.7, 5).

Тип II. Біконічні миски з широким горлом. Між собою різняться по висоті. В окремих випадках на місці перегину тулуба прикрашені невеликими шишкоподібними виступами. D - 16,5-30 см; d - 6-13 см; H - 7-12 см (рис.7, 6-7).

Миски цих типів генетично пов'язані з культурами середньої бронзи. Їх форма широко розповсюджується на території Карпато-Дунайського ареалу. Перший тип виробляється безперервно до пізньоримського часу (Kotigoroško, 1995, fig.115, 10-11). Другий тип мисок доволі широко використовувався на пам'ятках дакійської культури, зокрема, на городищі Мала Копаня (Котигорошко, 2004, рис.4, 30).

Тип III. Конічні миски з пелюстковими виступами. D - 31-38,5 см; d - 11-15 см; H - 11-12 см (рис.7, 8-9).

Тип IV. Можна розглядати як варіант попереднього типу. Вони мають пелюсткоподібні виступи на вінчику, але разом з цим, у них чітко виражені плечики. D - 23-30 см; d - 7-9,5 см; H - 10,5-14,5 см (рис.7, 10-11).

Миски з пелюстковими виступами досить часто зустрічаються на куштановицьких пам'ятках (Попович, 2006, рис.17, 4; 30, 8; 33, 2; Miroššayová, 1987, tab.V, 12,15,19; VI, 24) та Саніслеу-Нір (Németi, 1982, abb.5, gr.1, 1; abb.7, gr.13, 6; abb.8, gr.16, 1; abb.11, gr.32, 14), де вони готувалися в традиціях культури Гава, носії якої, в свою чергу, запозичили ці форми від населення попередніх культур (Кеменцеи, 1986, с.122; Балагури, 2001, с.311). У подальшому не виробляються.

Тип V. Миски відкритого типу з плавно відігнутим, потовщеним вінчиком і чітко виділеним від горла конічним тулубом. D - 10-22 см; d - 4-6 см; H - 6 см (рис.7, 12). Їх виробництво починається у VI - IV ст. до н.е. (Miroššayová, 1987, tab.VI, 14; XI, 19,25,28) і продовжується до I ст. н.е. (Котигорошко, 2004, рис.4, 17-24), а варіації зберігаються до пізньоримського часу.

Вази. Представляють собою миску, посаджену на високий пустотілий піддон. Верхня частина відповідає формі мисок II типу. Екземпляр з поселення в Стретавці має миску з чотирма виступами на вінчику (Miroššayová, 1979, obr.3, 6). D - 12,5-18 см; d - 6-9 см; H - 9,5-11,1 см (рис.7, 13-14).

Подібний посуд до цього не відомий. В подальшому такі вази отримали широке розповсюдження в дакійській культурі, де вони виділяються в декілька типів в залежності від профілю верхньої частини і є характерним посудом цієї культури (Котигорошко, 2004, с.175, 182).

Глечики. Всі вони майже однотипні. Тулуб опуклобокий, найбільше розширення якого припадає нижче середини корпусу. Велика петлеподібна ручка кріпилася до вінчика і найбільшого розширення корпусу. Між собою різняться висотою горла. D - 5,6-11,4 см; d - 4,1-8,3 см; H - 7,5-14,8 см (рис.7, 15-17).

Такі глечики відомі по комплексах поселення IV ст. до н.е. в Стретавці (Miroššayová, 1979, obr.2). Тут треба відмітити наявність в об'єктах даного пункту фрагментів кельтської кружальної кераміки (Miroššayová, 1979, obr.8, 3,6). Можливо, що поява цих глечиків пов'язана з проникненням кельтів, так як в подальшому, на пам'ятках латенської культури регіону подібні глечики були широко розповсюджені, як у ліпному так і в кружальному виконанні (Мойжес, 2007, рис.3, 1-3, 6).

Черпаки. За своїми пропорціями виділяються в три основні типи.

Тип I. Черпаки конічної форми з високою петлеподібною ручкою. D - 6,5-10 см; d - 2-5 см; H - 4,5-7 см (рис.8, 1).

Тип II. Напівсферичної форми. Корпус плавно переходить в овальне дно, в окремих випадках в центрі дна знаходиться амфалос, щоб черпак міг стояти в вертикальному положенні. Ручка висока, петлеподібна та інколи оздоблена на верхньому згині виступом (рис.8, 5). Між собою різняться висотою корпуса. D - 9-13 см; H - 6-12 см (рис.8, 2-5).

Тип III. Черпаки біконічної форми. Між собою різняться висотою і сформленням ручки. D - 8-15 см; d - 3-8 см; H - 8-12 см (рис.8, 6-7, 9). Серед цього типу виділяються черпаки з відростком на верхньому згині ручки, що є, на нашу думку, результатом впливу скіфських культур Прикарпаття, де такі черпаки були широко вживаними.

Горщики. На відміну від горщиків підгрупи А відзначаються більш дбайливим виготовленням (Пеняк, 2007, с.54), одноманітністю фактури поверхні та складу тіста (Попович, 1985, с.58) і мають виразні лужицькі ознаки. За І.І.Поповичем третя група кераміки (Попович, 2006, с.36-37). По своєму профілюванню виділяються в чотири типи.

Тип I. Біконічні горщики з широко розкритим горлом і плавно відігнутих вінчиком. D - 18,5-28 см; d - 7-16 см; H - 22,5-33,5 см (рис.8, 8,10).

Тип II. Приземисті біконічні горщики з ледь підкресленим коротким вінчиком. Найбільше розширення тулуба, яке припадає на центральну частину корпуса, більше за висоту самого горщика. D - 8-11 см; d - 8,5-11 см; H - 16-22 см (рис.8, 11-12).

Тип III. Горщики з високою циліндричною шийкою, вінчик вертикальний. Тулуб овальний або зі слабо вираженою біконічністю. Найбільше розширення в нижній половині корпуса. D - 8-16 см; d - 5-12 см; H - 11,5-24 см (рис.8, 13-14).

Тип IV. Горщики джкоподібною форми. Найбільше розширення припадає на середню частину корпуса. Діаметр вінчика і дна майже однакові. D - 8,5-12,5 см; d - 6-12 см; H - 14,5-24,5 см (рис.8, 15-16).

Горщики останніх двох типів, на відміну від біконічних, до і після цього часу в регіоні не відомі, присутні виключно в керамічних комплексах куштановицької культури.

Характерною рисою пам'яток розглядаемого періоду є поява кружального посуду. Загалом, він складає незначну групу в керамічних комплексах старожитностей сер. VI - IV ст. до н.е. і в основному відомий в комплексах південних та західних областей регіону (Котигорошко, 2008, с.111). Так, наприклад, серед пам'яток Саніслеу-Нір виділимо найбільш досліджений могильник Саніслеу II (Nemeti, 1982; 1984). В його поховальних комплексах кількість кружального посуду складає від 20 до 30 % (Nemeti, 1984, fig.9), а на території Східної Словаччини в похованні 2

в Михайлівцях, кружальна кераміка складає 39,1 % (Мирошшайова, 1986, с.212; Miroššayová, 1987, s.144).

Появу кружального посуду в регіоні дослідники пов'язують з імпортом з Тисо-Дунайського межиріччя, з області розповсюдження фрако-скіфської культури, що підтверджується й іншими знахідками (Dušek, 1971, s.448; Miroššayová, 1987, s.143; Jurečko, 1983, s.438; Мирошшайова, 1986, с.213) та визначають її як кераміка алфельдського типу (Miroššayová, 1987, s.145). Разом з цим окремі дослідники не виключають місцеве виробництво сіроглиняної кераміки (Jurečko, 1981, s.206).

Починаючи з сер. VI ст. до н.е., кружальний посуд, в тій чи іншій мірі, входить в комплекси фрако-скіфських пам'яток Угорщини. На територію Південної та Південно-Західної Словаччини вона потрапляє на початку V ст. до н.е. і скоріш за все, в цей період проникає на територію Верхнього Потисся (Miroššayová, 1987, s.143).

В.Г.Котигорошко піддав сумніву її приналежність до фракійського кола, виходячи з того, що форми вазоподібних посудин та черпаків мають аналогії серед кельтського кружального посуду (Котигорошко, 2008, с.111). Схожість кельтської та кераміки алфельдського типу відмічає і Е.Мирошшайова (Miroššayová, 1987, s.123).

Колекція кружального посуду представлена обмеженою кількістю форм. Це сіроглиняні вази, миски та черпаки. В багатьох випадках внутрішня поверхня хвиляста, що є характерною її ознакою (Miroššayová, 1987, s.123) і свідчить про використання гончарного кола (рис.9, 1-2, 4-5).

Вази. Вінчик плавно відігнутий. Тулуб біконічний, найбільше розширення якого припадає на центральну частину корпусу. Між собою різняться довжиною шийки, яка прикрашалася валиком. D - 16-20,5 см; d - 6-9,5 см; H - 26-28,5 см (рис.9, 1-2).

Миски. Конічної форми. Вінчик невеликий, загнутий у середину. D - 27-34 см; d - 8-8,5 см; H - 9-10 (рис.9, 3-4).

Черпаки. Всі вони біконічної форми, з найбільшим розширенням у центрі корпусу. Горло виділене, вінчик плавно відігнутий. Ручка петлеподібна, високо виступає над устям і кріпилась до вінчика і найбільшого розширення тулуба. D - 8-12 см; d - 4-7 см; H - 8-14 см (рис.9, 5-6).

Крім кераміки так званого алфельдського типу, на пам'ятках куштановицької культури зустрічається і типова кельтська. В кількісному відношенні її значно менше і представлена в основному фрагментарно (рис.9, 7-9). Відома одна ціла ваза з кургану 11 Куштановицького могильника. По супроводжуючому інвентарю може бути віднесена до другої половини IV ст. до н.е. - першої половини III ст. до н.е. (Попович, 2006, рис.24, 14; рис.39, 1; Popovich, pl.XIX, 1).

За формою це біконічний посуд з сильно випуклим тулубом, у якого найбільше розширення припадає трохи нижче середини корпусу. Вінчик добре відігнутий, горло, оздоблене валиком, чітко виділяється від плечиків. D - 19,5 см; d - 8,5 см; H - 16,5 (рис.9, 8).

Фрагмент подібної кельтської вази відомий також з поселення в Стретавці, яке датується IV ст. до н.е. (Miroššayova, 1979, obr.8, 3; s.141), та з кельтського поховання 2 в Розваді, визначеного фазою LT B2a (Котигорошко, 1995, с.19), що відповідає 320 - 270 рр. по відносній хронології Й.Буйни (Вціпа, 1982). Вази подібного профілювання існують серед кельтського кружального посуду регіону до фази LT C1 (Мойжес, 2007, с.29).

На основі вище проведеного аналізу посуду пам'яток фракійського гальштату Верхнього Потисся простежено, що керамічне виробництво носіїв культури Гава, основане на традиціях попередніх місцевих культур, нащадки яких взяли участь у її формуванні. На це вказує як сприйняття цілого ряду форм посуду (горщики, амфори, миски, черпаки), так і засобів його оформлення (розчоси травою чи солом'яною на посуді підгрупи А, шишкоподібні виступи, канелюри та різноманітна їх комбінація). Однак, поряд з цим, створюються і нові варіанти посуду. Яскравим прикладом виступають корчаги-амфори I типу, які стають характерною ознакою культури.

Крім цього відзначається вплив суміжних культур: культури полів поховальних урн, на що вказує наявність амфор III типу, та лужицької, під впливом якої з'являються горщики підгрупи Б та черпаки четвертого типу.

Типологічний аналіз керамічних комплексів поселень та могильників гава-голіградського кола дозволив виділити два ступеня розвитку культури (Балагури, 2001, с.309; Смирнова, 1978, с.70-72). Для раннього етапу культури (XII - XI ст. до н.е.) характерними є вази з пелюстковими виступами та розчоси на поверхні горщиків підгрупи А. Класичний етап (X - VIII ст. до н.е.), в першу чергу, характеризується появою невеликих вазочок на піддоні, зміною профілювання горла корчаг-амфор II типу, яка стає лійкоподібною і використання посуду лужицького типу, що пов'язано з проникненням носіїв цієї культури у регіон (Мирошшайова, 1986, с.211; Балагури, 2001, с.319).

Вище зазначалося, що аналогії до гавської кераміки Верхнього Потисся знаходяться на поселеннях голіградської групи Прикарпаття, таких як Бовшів (Крушельницька, 1976, рис.9) Заліски (Крушельницька, 1976), Магала (Смирнова, 1969, рис.7) та на могильнику в Сопоті (Крушельницька, 1976, рис.11; Крушельницькая, 1979, таб. II-IX).

Кераміка передскіфського горизонту представлена незначною колекцією, що пояснюється недостатністю польових досліджень. Посуд

вплив на збереження попередніх традицій та продовження впливу лужицької культури. Поряд з цим з'являється тенденція до поступового погіршення якості виготовлених посудин (Mirošayová, 1987, s.142).

Кераміка куштановицької культури і Саніслеу-Нір хоч і зберігає ринньогальштатські традиції у виробництві, однак, поряд з цим зазнає помітних змін. В цей період з орнаментацийних елементів широкого розповсюдження отримує наліпний валик з пальцевими зажимами, а разом з цим зникають розчоси травою чи соломною на поверхні посуду, значно зменшується використання канелюрного орнаменту та відзначається погіршення якості посуду підгрупи Б у порівнянні з попереднім періодом (Попович, 2006, с.33). В цей час відчутно збільшується асортимент посуду, що зумовлено як збереженням попередніх форм так і появою нових (горщики V типу і корчаги підгрупи А, миски V типу, вази, варіації корчаг і черпаків та горщики підгрупи Б).

Кружальний посуд пізньогальштатських пам'яток, за своїм походженням, може бути розділений на дві групи. Це кераміка шфельдського типу, яка відома з V ст. до н.е. і визначається як імпорт, та кельтська, яка починає з'являтися одночасно з першими хвилями проникнення носіїв латенської культури.

У відношенні виробництва кружальної кераміки носіями куштановицької культури слід відмітити незначну її кількість і відсутність гончарних печей. Більш ймовірно, що місцеве гончарне виробництво існує в середині III ст. до н.е., коли кельтські племена переходять під експансії до економічно-суспільного переродження (Filip, 1956, s.222, 289-290, 507) та запроваджують в північно-східній частині Карпатської улоговини місцеве гончарне виробництво. На це вказує наявність спеціалізованих майстерень в Андриді (Németi, 1974), Ачиші (Lazin, 1982) та Добрі (Bader, 1980), розрахованих на широкий ринок збуту. Цей висновок підтверджується керамічними комплексами поселень та поховань.

Загалом, проведений аналіз вказує на збереження традицій у домашньому керамічному виробництві на протязі всієї гальштатської доби. Це проявляється у використанні більшості форм посуду, технології виготовлення та окремих елементів декору (рис.10). Все це дозволяє стверджувати, що основним населенням залишалися північні фракійці. Сформувалися характерні ознаки фракійського домашнього керамічного виробництва, основні риси якого зберігаються до кінця IV ст. н.е. - початку V ст. н.е.

Ключові слова: Верхне Потисся, фракійці, гальштат, культура Гава, передкуштановицький горизонт, Куштановиця, Саніслеу-Нір, кераміка, технологія виготовлення.

Мойжес В.В. (г.Ужгород, Україна)

Классификация керамики Верхнего Потисья эпохи гальштата

(Резюме)

Конец эпохи бронзы - начало раннежелезного века Западной, Центральной и Юго-Восточной Европы определяется памятниками гальштатской культурно-исторической общности, которая выделена в два ареала: западный и восточный. Основную часть восточного ареала занимают памятники ряда археологических культур, получивших название древностей фракийского гальштата.

В относительной хронологии памятники этого периода выделены в четыре фазы. В Верхнем Потисье они представлены тремя культурно-хронологическими горизонтами: гаво-голиградским (XII - VIII в. до н.э.), передкуштановицьким (VIII - сер. VI в. до н.э.) и куштановицьким (сер. VI - IV в. до н.э.).

Гальштатская эпоха характеризуется дальнейшим разложением родовых отношений и формированием союзов племен. На базе местной цветной металлургии наблюдается подъём экономики, развитие торговых связей с сопредельными регионами. Вместе с тем, отмечается появление инородных племен.

Основным источником в определении этнической принадлежности и хронологии памятников рассматриваемой эпохи выступает керамика - наиболее массовая категория археологического материала.

Проведенная классификация и анализ керамики указывает на влияние пришлого населения на домашнее керамическое производства региона, в первую очередь - со стороны носителей лужицкой культуры.

Однако, доминирующие формы посуды позволяют утверждать, что основным населением региона оставались северные фракійцы, основные черты культуры которых сохраняются до конца IV - начала V вв. н.э.

Moizhes V. (Uzhgorod, Ukraine)

Classification of the Upper Tisza Ceramics of the Epoch of Hallshtat

(Summary)

The end of the Bronze epoch - the beginning of the early Iron Age of the West, Central and South-East Europe is defined by the monuments of hallshtat

cultural and historical community, which was located into two regions: western and eastern. The monuments of several archeological cultures, known as Thracian antiquities of hallshtat, were located in the bigger part of eastern region.

The monuments of this period were defined by four phases in the relative chronology. In the Upper Tisza region they are represented by three cultural and chronological horizons: gavo-goligradskij (XII - VIII century BC), before kyshtanovitskij (VIII - mid of the VI BC) and kyshtanovitskij (end of VI - IV BC).

Hallshtat epoch is characterized by further breaking of tribal relations down and formation of tribal unions. Economic increase and development of trade with the neighboring regions based on local non-ferrous metallurgy was. At the same time the presence of the foreign tribes is registered.

Ceramics, as the biggest category of archaeological material, is the main source of ethnical and chronological identification of the monuments of that epoch.

The classification and ceramics analysis showed that new-coming population, first of all bearers of luzickogo culture, influenced domestic production of ceramics in the region.

However dominative forms of dishes allow arguing that the northern Thracians were the main population of the region and the key characteristics of their culture preserved until the end of IV - beginning of V century AD.

Література

Балагури Е.А. Шелестівське городище - пам'ятка населення ранньозалізної доби Закарпаття // Дослідження стародавньої історії Закарпаття. - Ужгород, 1972. - С.9-75.

Балагури Э.А., Гранчак И.М. К вопросу о заселении южной части Украинских Карпат в древности // Культура і побут населення Українських Карпат (Матеріали республіканської конференції). - Ужгород, 1973. - С.320-334.

Балагури Э.А. Исследования археологических памятников Закарпаття за годы советской власти // СА. - 1975. - XXVIII.-2. - С.261-282.

Балагури Э. А. Раскопки у с.Чернотисова // АО-1980. - М., 1981. - С.227.

Балагури. Э.А. Бронзовый век // Древняя история Верхнего Потисья. - Львов, 1991. - С.58-111.

Балагури Э.А. Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы. - Ужгород, 2001. - 311 с.

Бобринский А.А. Гончарство Восточной Европы. - М., 1978. - 272 с.

Геродот. История в 9-ти книгах. - М., 1972; К., 1993.

Іллінська В.І., Тереножкін О.І. Скіфський період // Археологія Української РСР. - К., 1971. - С.8-184.

Каменцеи Т. Культура полей погребальных урн. Культура Киятице. Культура Гава // Археология Венгрии. - М., 1986. - С.52-71; 103-114; 115-138.

Кобаль Й.В. Лужицкие элементы в археологических культурах конца бронзового - начала раннежелезного века Закарпатья // *Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami.* - Rzeszów, 1992. - P.173-182.

Котигорошко В.Г. Раннежелезный период // Древняя история Верхнего Потисья. - Львов, 1991. - С.112-122.

Котигорошко В.Г. Фракийцы Верхнего Потисья (III в. до н.э. - IV в. н.э.). - Ужгород, 1995. - 131 с.

Котигорошко В.Г. Верхне Потисся в контексті стародавньої історії Карпато-Дунайського ареалу (Навчальний посібник). - Ужгород, 2003. - 128 с.

Котигорошко В.Г. Классификация керамики дакийского городища Малая Копаня // *Carpatica-Karpatika.* Давня історія Карпато-Дунайського ареалу та суміжних регіонів. - Ужгород, 2004. - Вип.31. - С.172-192.

Котигорошко В. Верхне Потисся в давнину. - Ужгород, 2008. - 432 с.

Крушельницька Л.І. Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза. - К., 1976. - 146 с.

Крушельницкая Л.И. Могилиник конца бронзового века в Сопоте // *SA.* - 1979. - XXVII.-2. - С. 291-316.

Кухаренко Ю.В. Археология Польши. - М., 1969. - 239 с.

Марта Л. Обряд заховання амфор на поселеннях періоду пізньої бронзи в Сомешанській долині // *Carpatika-Karpatika.* - Ужгород, 2007. - Вип.36. - С.4-16.

Мирошшайова Е. Гальштатское заселение Юго-Восточной Словакии и его отношение к смежным областям // Доисторическое и раннеисторическое заселение Восточной Словакии в отношении к смежным областям. - Нитра, 1986. - С.209-215.

Мойжес В.В. Кружалъна кераміка кельтів Верхнього Потисся // *Carpatica-Karpatika.* - Ужгород, 2007. - Вип.36. - С.27-37.

Мойжес В.В. Еволюція ліпного посуду фракійців Верхнього Потисся // *Carpatica-Karpatika.* - Ужгород, 2008. - Вип.37. - С.15-26.

Пеняк С.И., Попович И.И., Потушняк М.Ф. Работы Закарпатской новостроечной экспедиции // АО 1975 года. - М., 1976. - С.376-377.

Пеняк П. Давне гончарство Закарпаття. - Ужгород, 2007. - 103 с.

Попович І.І. Курган куштановицької культури в с.Невицьке на Закарпатті // Археологія. - 1985. - №50. - С.50-62.

Попович И.И. Памятники куштановицкого типа Закарпатья // Доисторическое и раннеисторическое заселение Восточной Словакии в отношении к смежным областям. - Нитра, 1986. - С.191-199.

Попович І.І. Про співвідношення передкуштановицьких пам'яток і старожитностей куштановицького типу // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. - Ужгород, 1996. - Вип.ІІ. - С.211-230.

Попович І. Нові джерела для вивчення передкуштановицького горизонту пам'яток ранньозалізного віку Закарпаття // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. - Львів, 2002. - Вип.8. - С.73-91.

Попович І.І. Закарпаття за доби раннього заліза. - Kraków-Lwów, 2006. - 121 с.

Потушняк Ф.М. Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті. - Ужгород, 1958. - 144 с.

Прохненко І.А. Військове зодчество гальштатських городищ Закарпаття // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія історія. - Ужгород, 1999. - Вып.3. - С.72-76.

Свешніков І.К. Пам'ятки голіградського типу на Західному Поділлі // МДАПВ. - 1964. - Вип.5. - С.40-66.

Семёнов С.А., Коробкова Г.Ф. Технология древнейших производств. - Л., 1983. - 201 с.

Смирнова Г.И. Поселение позднебронзового века и раннего железа возле Магала Черновицкой области. - КСИА. - М., 1957. - Вып.70. - С.99-107.

Смирнова Г.И. Гальштатские городища в Закарпатье // SA. - 1966. - XIV.-2. - С.397-409.

Смирнова Г.И. Поселение Магала - памятник древнефракийской культуры в Прикарпатье (вторая половина XIII - середина IV в до н.э.) // Древние фракийцы в Северном Причерноморье. МИА. - М., 1969. - №150. - С.7-34.

Смирнова Г.И. Население Восточных Карпат в эпоху раннего гальштата (Гавско-Голіградський круг пам'яток) // Культура і побут населення Українських Карпат (Матеріали республіканської конференції). - Ужгород, 1973. - С.166-176.

Смирнова Г.И. Гавско-Голіградовський круг пам'яток Восточно-Карпатського басейна // АСГЭ. - 1976. - №17. - С.18-34.

Смирнова Г.И. Культурно-историческая стратиграфия поселения Магала // Проблемы археологии. - Л., 1978. - Т.И. - С.58-72.

Смирнова Г.И., Бернякович К.В. Происхождение и хронология памятников куштановицького типу Закарпаття // АСГЭ. - 1965. - Вып.7. - С.89-115.

Bader T., Lazin Gh. Marturii archeologice din județul Satu Mare. - Satu Mare, 1980.

Böhm J., Jankovich J.M. Skytové na Podkarpatské Rusi. Mohilové pohřebiště v Kuštanovicích // Carpatica. - Praha, 1936. - T.1. - S.1-80.

Bóna I. Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I // Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. - Budapest, 1986. - I. - Old.15-91.

Bottyan A. Szkiták a magyar Alföldön // RF. - 1955. - I. - 80 old.

Budinský-Krička V. Predkuštanovické žiarové pohrebisko vo Vojnatine // SA. - 1976. - XXIV. - S.119-149.

Bujna J. Spiegelung der Sozialstruktur auf Laténezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken // PA. - 1982. - LXXIII. - S.312-431.

Crișan I.H. Ceramica daco-getică. - București. - 1969. - P.552.

Čaplovič D, Gašaj D, Olexa L. Archeologický prieskum medzibrodžia a Košickej kotliny v roku 1976 // AVANS. - 1977. - S.88-99.

Čilinska Z. Žiarový hrob kuštanovického typu v Michalovciach // SA. - 1959. - T.7. - S.79-86.

Demeterová S. Žiarové hroby z neskorej doby bronzovej a zo začiatku staršej doby železnej v Zemplinských Kopčanoch // SZ AÚSAV. - 1983. - 20. - S.113-123.

Demeterová S. Počiatky gávskej kultúry na východnom Slovensku // SA. - 1986. - XXXIV. - 1. - S.97-131.

Dušek M. Slovensko v mladšej dobe halštatskej // SA. - 1971. - XIX. - S.423-464.

Filip J. Keltové ve Středni Evropě. - Praha, 1956. - 552 s.

Furmánek V. Lužické žárové pohřebiště v Beluši // SA. - 1970. - XVIII. - 2. - S.433-450.

Horedt K. Așezarea fortificată din perioda tîzie a bronzului de la Signetul Marmației. - Baia Mare, 1966. - 23 p.

János D. A Gáva kultúra urnatemetője Vencsellő-Kastélykert lelőhelyről // JAMÉ. - 1999. - XLI. - S.109-135.

Jurečko P. Problematika tzv. sivej keramiky v dobe rímskej so zreteľom na výsledky výskumu na východnom Slovensku // HC. - 12. - 1981. - S.169-209.

Jurečko P. Výskum v Trstenom pri Hornáde. (K problematike osídlenia východného Slovenska v závere I. tisícročia pred n.e.) // SA. - 1983. - 31. - S.415-442.

Kotigoroško V. Ținuturile Tisei Superioare în veacurile III î. e.n. - IV e.n. (Perioare La Tene și romană). - București, 1995.

Lazin Gh. Descoperiri dacice din sec. III î. e. n. - I e. n. în județul Satu Mare // SCSM. - 1982. - V-VI. - P.69-91.

Marta L. The Late Bronze Age Settlements of Petea-Csengersima. - Satu Mare, 2009. - 343 p.

Miroššayová E. Záchraný výskum halštatského sídliska v Stretavke, okr. Michalovce // AR. - 1979. - XXXI. - 2. - S.121-143.

Miroššayová E. Problematika osídlenia východného Slovenska v dobe halštatskej // SA. - 1987. - XXXV. - 1. - S.107-164.

Miroššayová E. Sídlisko z neskorej doby halštatskej v Čečejevciach // SA. - 1994. - XLII. - 1. - S.37-68.

Mozsolics A. Archeologische Beiträge zur Geschichte der grossen Wanderung // AAH. - 1957. - T.VIII. - S.119-156.

Németi I. Cuptoare de ars ceramică din epoca laténe de la Andrid (jud. Satu Mare) // SCIVA. - 1974. - XXV. - P.579-583.

Németi I. Das späthalstattzeitliche Gräberfeld von Sanislau // Dacia. - 1982. - XXVI. - S. 115-144.

Németi I. Contribuții la istoricul halstattului târziu din Nord-Vestul României în lumina noilor descoperiri arheologice // AMP. - 1984. - VIII. - P.129-146.

Pastor J. Sídliskový výskum na Somotorskej hore r. 1955 // SA. - 1958. - Č.2. - S.314-346.

Paulik J. K problematike východného Slovenska v mladšej dobe bronzovej // Zborník slovenského národného múzea. - Historia. - 1968. - 8. - S.3-43.

Popovich I. Periodization and chronology of Kushtanovica type sites in the Transcarpathian region // JAMÉ. - 1997. - XXXVII - XXXVIII. - P.77-114.

Porubský J. Lužické popolnicové pole v Partizánskom // SA. - 1958. - VI. - 1. - 82-98.

Reinecke P. Mainzer Aufsätze zur Chronologie der Bronze - und Eisenzeit. - Bonn, 1965.

Točík A, Vladár J. Prehľad badania vývoja Slovenska v dobe bronzovej // SA. - 1971. - XIX. - 2. - S.365-422.

Vasiliev V. Sciții-agatirsi pe teritoriul României. - Cluj-Napoca, 1980.

Veliáčik L. Beitrag des gräberfeldes in Diviaky nad Nitricju zur chronologie in der denkmäler der lausitzer kultur in Slowakei // SA. - 1991. - XXXIX. - 1-2. - S.141-214.

Vulpe A. Archäologische Forschungen und Historische betrachtungen über das 7. bis 5. Jh. im Donau - Karpatenraum // MA. - 1970. - II. - S.115-182.

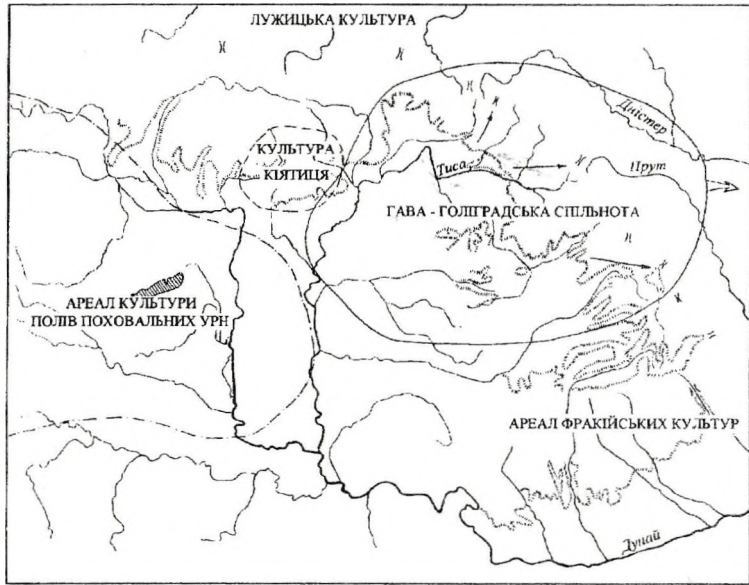

Рис. 1. Локалізація культур епохи раннього гальштату (по Е.А. Балагурі).

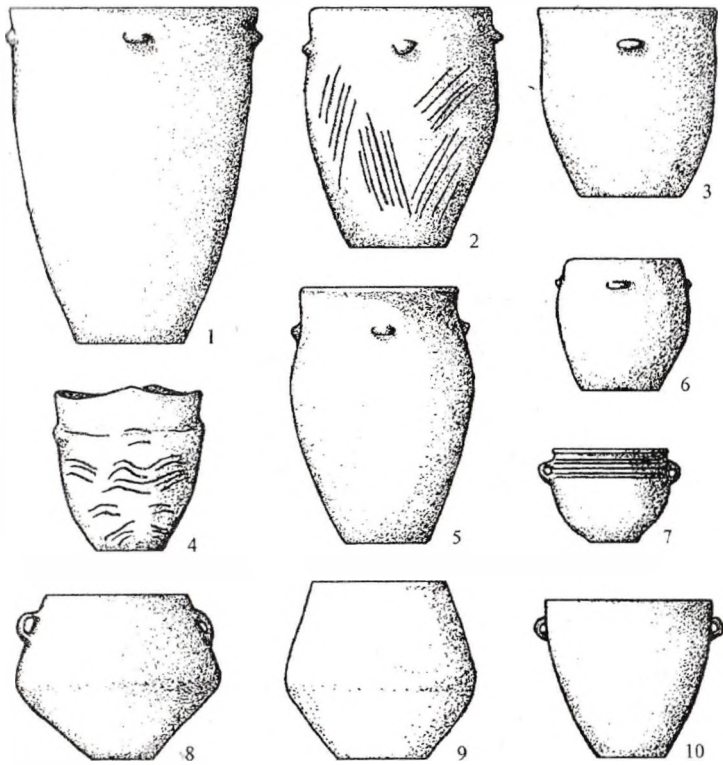

Рис. 2. Посуд культури Гава. Горщики підгрупи А (1-6) та підгрупи Б (7-10).
 (по Т.Кеменцеї, Е.Балагурі, С.Деметеровій та Л.Крушельницькій).

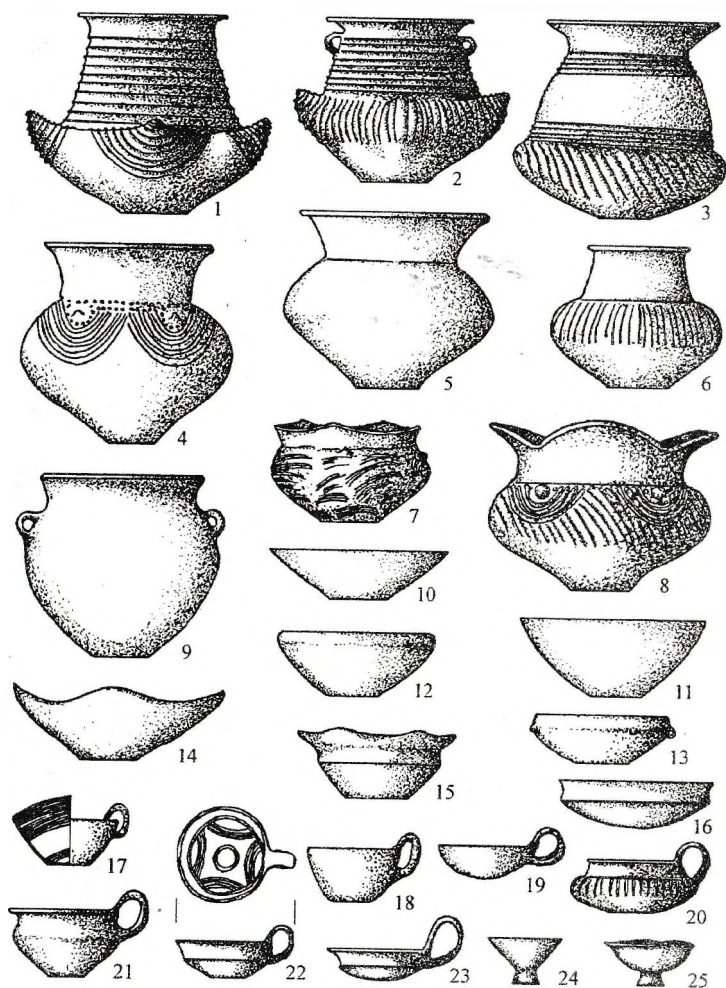

Рис. 3. Посуд культури Гава. Підгрупа Б. (по Т.Кеменцеї, Е.Балагурі, С.Деметеровій).

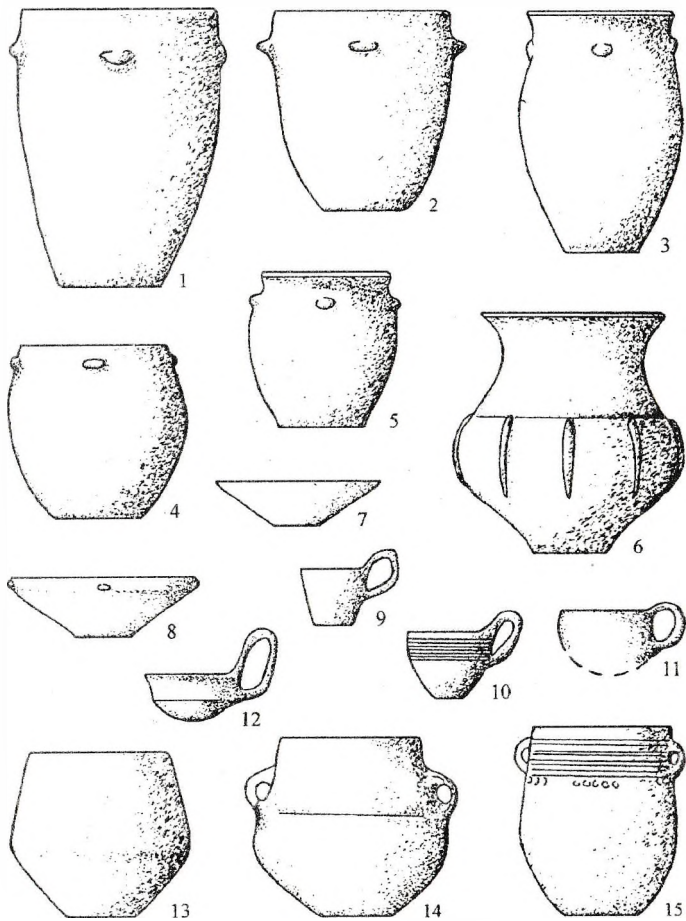

Рис. 4. Посуд передкуштгановицького горизонту (VIII - VII ст. до н.е.).
 (по Е. Мірошшайовій, В. Будінські-Кричці, І. Поповичу).

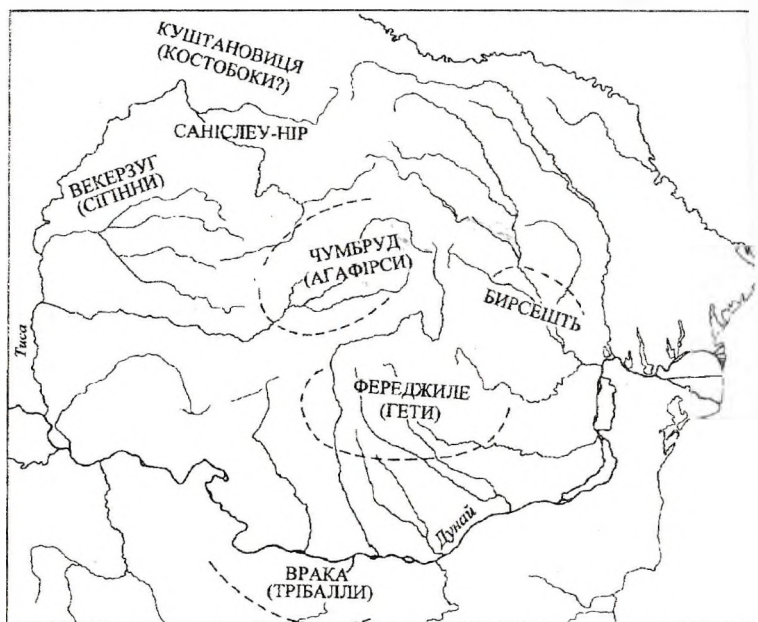

Рис. 5. Локалізація культур Карпато-Дунайського ареалу VI - IV ст. до н.е.
(по А.Вулпе та В.Г.Котигорошку).

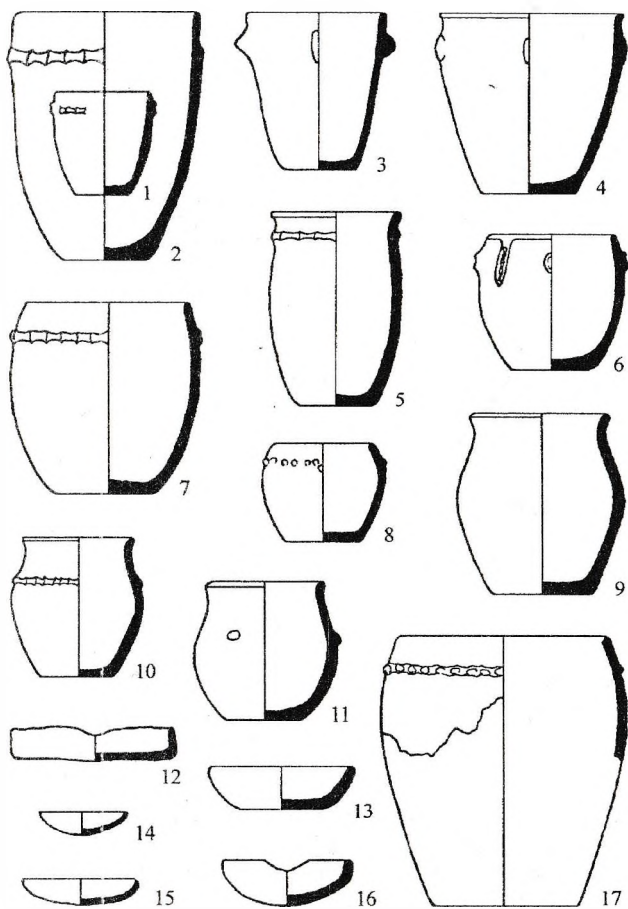

Рис. 6. Ліпний посуд з пам'яток Верхнього Потисся середини VI - IV ст. до н.е. Підгрупа А. (по І.Поповичу та Е.Мірошчайовій).

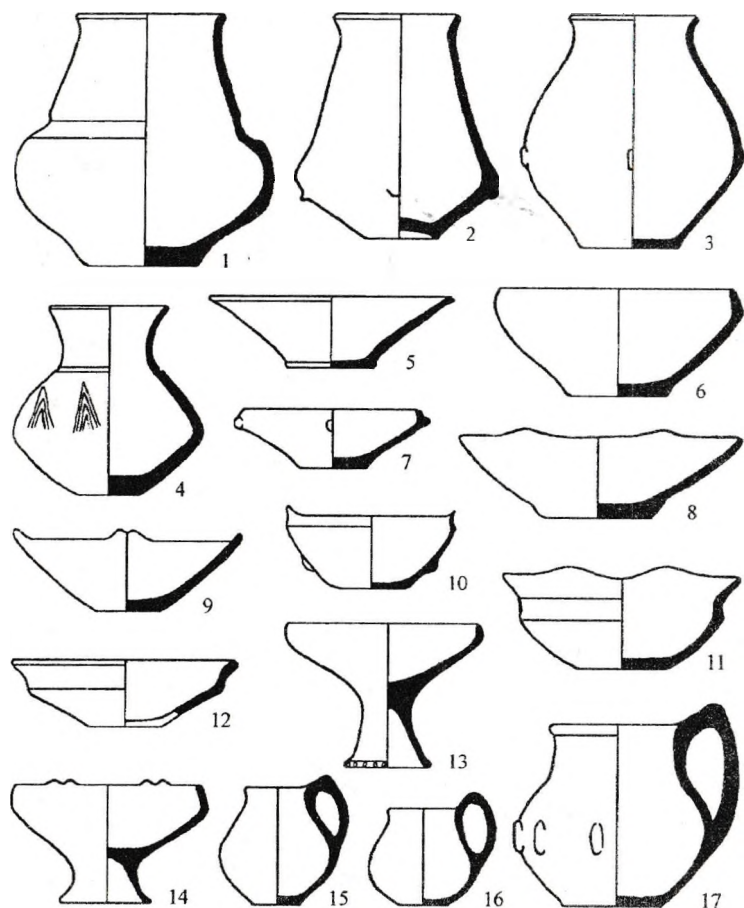

Рис. 7. Липний посуд з пам'яток Верхнього Потісся середини VI - IV ст. до н.е. Підгрупа Б. (по І.Поповичу та Е.Мірошшайовій).

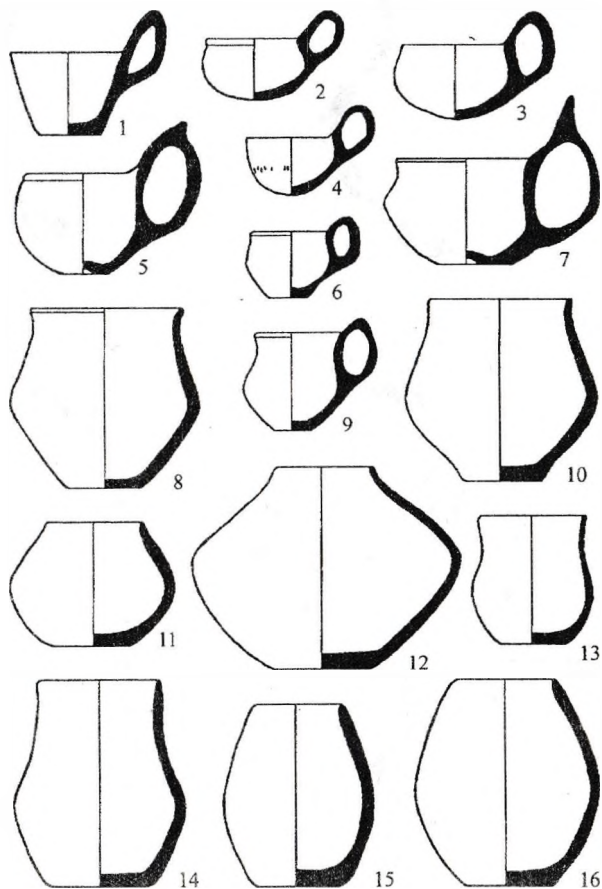

Рис. 8. Ліпний посуд пам'яток Верхнього Потисся середини VI - IV ст. до н.е. Підгрупа Б. (по І.Поповичу та Е.Мірошшайовій).

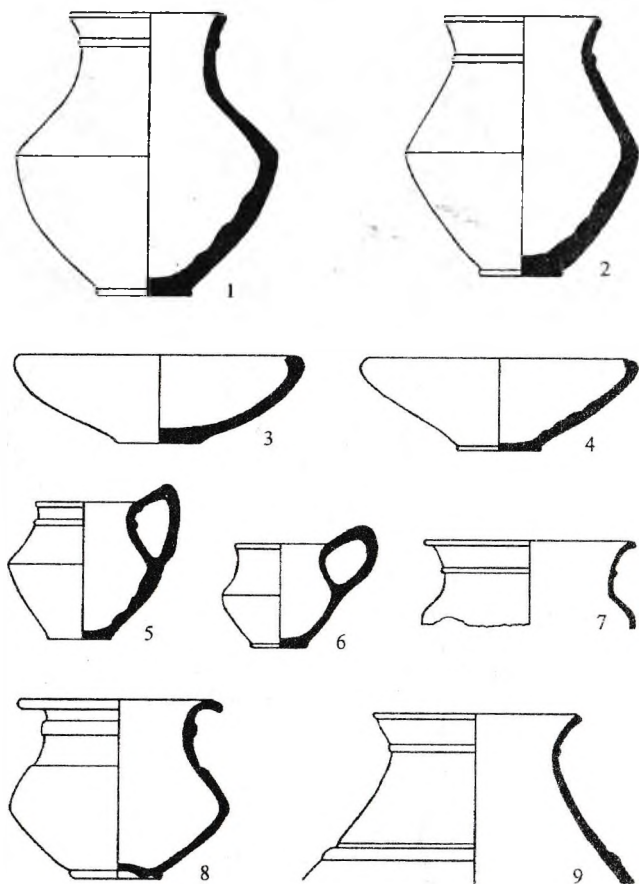

Рис. 9. Кругляний посуд з пам'яток Верхнього Потисся V - IV ст. до н. е. (по Е. Мірошайовій та І. Поповичу).

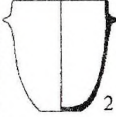
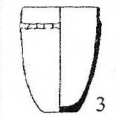

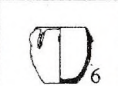
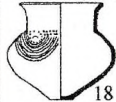
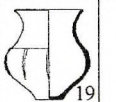

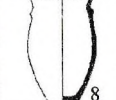
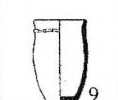

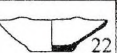

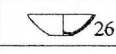
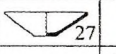
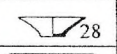

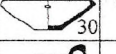
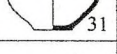

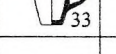
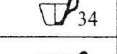

XII- поч. VIII ст. до н.е.	VIII-сер. VI ст. до н.е.	сер. VI-IV ст. до н.е.	XII - початок VIII ст. до н.е.	VIII-сер. VI ст. до н.е.	сер. VI - IV ст. до н.е.

Рис. 10. Порівняльна таблиця основних форм посуду фракійського гальштату Верхнього Потисся.